

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ СУСПІЛЬСТВА

Збірник наукових праць

Випуск 2 (13)

Київ – 2010

УДК 316.42 + 316.772.4

Н.Бойко,
кандидат соціологічних наук

ДЕМОКРАТИЧНІ НАСТАНОВИ ЯК ФАКТОР РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ

Демократичні настанови розглядаються як чинники реалізації міжособистісних та міжгрупових відносин у демократичному суспільстві, що забезпечують демократичні засоби реалізації та обстоювання соціальних інтересів. Аналізується їх актуальність в умовах сучасних українських реалій.

Keywords: *social interests, democratic values, Internet.*

Ключові слова: *соціальні інтереси, демократичні цінності, Інтернет.*

Ключевые слова: *социальные интересы, демократические ценности, Интернет.*

Сьогодні в українському суспільстві, як і в усьому сучасному світі, відбуваються глобальні трансформаційні процеси, що впливають на всі сфери життєдіяльності суспільства – політичні, економічні, соціальні, культурні та ін. Відбуваються зміни й у сфері суспільної свідомості. І, на нашу думку, “інтерес” є тим соціальним феноменом, що, з одного боку, зазнає значних змін, а з другого – виступає індикатором глибини, напряму та якості змін, що відбуваються в суспільстві.

Зазначимо, що “соціальний інтерес” як наукова категорія поширилась десь із середини XV ст., означивши основні сили, що мотивують дію. Слід зауважити, що передумови виникнення “інтересу” були закладені ще давньогрецькими філософами. Так, античний філософ Демокрит зазначав, що рушійною силою людської історії є нестаток, тобто матеріальні потреби та інтереси людей. А загалом вивчення феномену соціального інтересу відбувалося протягом всієї історії розвитку філософської, соціологіч-

ної, політологічної, психологічної думки (Платон, Демокрит, Сократ, Аристотель, Н.Макіавелі, К.Гельвецій, Ж.-Ж.Руссо, Г.Гегель, І.Кант, М.Вебер, П.Бурдьє, А.Адлер та ін.). Так, французький філософ К.Гельвецій визначав інтерес як рушійну силу вчинків людини, образно називаючи його “всесильним чарівником”.

Сьогодні має місце різне тлумачення даної категорії. Так, тлумачний словник С.Ожегова, М.Шведової пропонує такі тлумачення інтересу (від латинського *interest* – важливо) – особлива увага, що виявляється до чого-небудь; цікавість, значущість; нестаток, потреба; вигода, користь [1]. У соціальній науці соціальний інтерес (від лат. *socialis* – суспільний і *interest* – важливо) визначається як елемент мотиваційно-потребнісної сфери. А.Адлер визнає, що соціальний інтерес виступає основою інтеграції в суспільство й усунення відчуття неповноцінності [2]. А політична наука визначає інтерес як ключову категорію політики і політології, що позначає рушійну силу історії, внутрішній визначник будь-якої політики [3]. Соціологічний словник-довідник з питань громадянського суспільства робить такі акценти на розумінні соціального інтересу: “Соціальні інтереси – це причини, що викликають прояви активності соціальних суб’єктів, спрямовані на задоволення актуальних потреб представників тих або інших спільнот. Розрізняють інтереси особистості, соціальних та професійних груп, країн, націй, суспільства в цілому; економічні, політичні, культурні та ін.; матеріальні та духовні. Соціальні інтереси різних соціальних суб’єктів дії можуть мати різновекторну спрямованість: від збігу (ідентичності) до повної протилежності (антагонізму), що може призвести і призводить до соціальних конфліктів. Тому інститути та структури громадянського суспільства виступають тут, по-перше, як реальний механізм найбільш повного і справедливого представлення, забезпечення та захисту інтересів усіх соціальних суб’єктів, а по-друге, як соціальна техніка узгодження, оптимального поєднання різних видів соціального інтересу, у тому числі й антагоністичних, на консенсусній (найбільш конструктивній) основі” [4, с. 53].

Проблема формування демократичного устрою в суспільстві, становлення громадянського суспільства передбачає не тільки формальні зміни, а й відтворення певних умов для формування нових соціальних відносин, трансформації соціальної самосвідомості особистості, укорінення демократичних форм та механізмів реалізації соціальних інтересів у міжособистісних та міжгрупових взаємодіях. Дійсно, соціальні інтереси різних соціальних суб'єктів дії можуть мати різновекторну спрямованість – від збігу до повної протилежності. І саме засоби та форми реалізації таких інтересів демонструють стан розвитку суспільства й продуктивність міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Успішність демократичних перетворень у суспільстві (а Україна проголосила саме такий напрям свого подальшого розвитку) потребує й становлення демократичних механізмів та засобів реалізації соціальних інтересів. В умовах курсу на демократизацію суспільства аналіз демократичних настанов як фактору реалізації соціальних інтересів у сучасній Україні набуває особливої актуальності, що й зумовлює важливість такого дослідження.

Демократичні настанови розглядаються як певні соціальні цінності, певне світосприйняття, установки і форми соціальної взаємодії, що виступають чинниками реалізації міжособистісних та міжгрупових відносин у демократичному суспільстві та забезпечують демократичні засоби реалізації та обстоювання соціальних інтересів. Це можливість розширення та оптимізації міжособистісних та міжгрупових взаємодій у рамках демократичного розвитку суспільства (групування та узгодження, а не диктат та примус).

Зазначимо, що демократія (з грецьк. *demos* – народ, *kratos* – влада) – це форма правління, за якої влада здійснюється через пряме народовладдя (пряма демократія) або через представників, що обираються народом або якоюсь частиною народу (представницька демократія). З практичного погляду ми розглядаємо її як набір правил, процедур та умов, що прагнуть забезпечити законну вільну конкуренцію різних громадських організацій та рухів,

політичних партій та еліт, які репрезентують різні погляди на шлях розвитку держави та суспільства й інтереси різних прошарків. Головною ж функцією демократії є забезпечення пропорційного представництва у владі якнайширших верств населення країни.

Зауважимо, що Дж.Кін, аналізуючи демократичну теорію, стверджує, що сьогодні дедалі більше уваги зосереджується на природних правах людини. “Свобода, статок та щастя громадян, право чинити опір несправедливим законам, розподіл влади, свобода преси, верховенство закону, обмеження часу перебування посадових осіб і законодавців на своїх посадах – ці та інші принципи сформувалися на противагу олігархічним та державно-центристським політичним теоріям”, а “використання влади щонайкраще привселюдно контролюється та перевіряється в умовах демократичного ладу, в якому існує інституціональний поділ між громадянським суспільством та державними інституціями” [5, с. 18–19].

Громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, культурними, правовими та політичними відносинами між його членами, що сприяють утворенню зворотних зв’язків між суспільством і державою. Ще Г.Гегель зазначав, що громадянське суспільство – це безліч вільних індивідів, що взаємодіють між собою з метою задоволення свого загального інтересу. Громадянське суспільство – це об’єднання людей для задоволення своїх потреб поза і, можливо, проти держави в аспекті збереження свободи, власності та безпеки його громадян.

Реально актуальність демократизації та формування громадянського суспільства на сучасному етапі пов’язана передусім з тим, що громадянське суспільство захищає інтереси широкого кола людей. Саме громадянське суспільство поступово створює соціальний простір демократичних прав та обов’язків, простір реалізації демократичних цінностей та форм взаємодії в суспільстві, простір демократичних засобів реалізації соціальних інтересів.

На сьогодні, на жаль, важко говорити про безумовно позитивний розвиток українського суспільства в напрямі

всеосяжних демократичних перетворень у країні, і передусім це стосується не стільки кількісних, скільки якісних показників таких змін.

Дійсно, результати досліджень фіксують переважно позитивне ставлення українців до характеристик та переваг демократичного устрою, розуміння тих можливостей, які демократія надає для захисту та реалізації їх інтересів.

Так, моніторингові дослідження Інституту соціології НАН України (1992–2009 р.) засвідчують, що переважна більшість громадян України мають уявлення про те, що означає демократія. Лише 17,8% опитаних українців вказали, що не знають відповіді на запитання *“Що, на Ваш погляд, означає демократія?”*. Близько 26,4% зазначили, що, на їх думку, демократія – це “народне самоуправління”, 20% – що це “ефективний спосіб контролю влади над громадянами”, 14,7% – “влада більшості з урахуванням та захистом інтересів меншості”. Таким чином, слід зазначити, що переважна більшість українців вкладає в поняття демократії цілком позитивний зміст. Лише 2,1% опитаних зазначили, що демократія – це диктат меншості, а 17,2% – що це “слабка форма управління у державі, що заважає порядку, організованості й стабільності”.

Демократичний розвиток суспільства продовжує залишатися пріоритетним та найбільш бажаним для українських громадян. Дослідження 2009 р. засвідчує, що українці надають перевагу саме демократичному розвитку країни. Так, 32,2% українців погоджуються з тим, що “демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України” проти 17,4% тих, хто вважає, що “за певних обставин авторитарний режим може бути кращим, ніж демократичний”.

Водночас слід зазначити, що результати дослідження фіксують розбіжності між сприйняттям демократичного устрою як бажаної форми правління у країні, розумінням демократії як абстрактної категорії та реальними оцінками стану та розвитку демократії на теренах українського суспільства.

Дійсно, окреслюючи можливості демократичного суспільства, близько 40% опитаних зауважують, що “тільки

при демократії законодавча влада відображає інтереси всіх основних соціальних груп”. Проте, відповідаючи на запитання “Про які політичні партії, представлені сьогодні у Верховній Раді, Ви могли б сказати, що вони виражають інтереси населення країни?”, у 2007 р. 32,4% зазначають, що жодна з представлених, а ще 14,2% вагаються з відповіддю. У 2009 р. при відповіді на запитання “Чи є серед політичних партій(блоків) України такі, які обстоюють інтереси таких людей, як Ви?” – 46,2% українців надають негативну відповідь. Близько половини українців зазначають, що “демократія надає можливість людям об’єднуватись у партії та союзи для реального захисту своїх прав та інтересів” і водночас у 2008 р. 84% опитаних українців відповіли, що “не належать до жодної з громадських, політичних організацій чи рухів”. Причому ця цифра залишається практично незмінною упродовж усього досліджуваного періоду – у 1992 р. цей відсоток становив 82%, у 1998 р. – 87%, у 2003 р. – 83%.

Результати Європейського дослідження 2007 р., у якому брала участь і Україна, засвідчують, що оцінка фактичного здійснення демократії у країні, порівняно з іншими країнами-учасницями дослідження, у тому числі пострадянськими, доволі низька. Дослідження фіксує в Україні один з найвищих відсотків найбільш негативної оцінки фактичного здійснення демократії (18%), у Болгарії – 21%, у Росії – 14% [6, с. 42].

Подібні настрої стосовно реальної ситуації розвитку демократії в країні фіксуються і за результатами моніторингового дослідження Інституту соціології НАНУ. Так, у 2009 р. більшість (64,6%) опитаних респондентів зазначили, що вони не задоволені тим, як функціонує демократія в нашій країні, і лише 19,2% опитаних тією чи іншою мірою задоволені її розвитком.

Результати дослідження засвідчують, що проблема не в демократії як такій, а у якості її функціонування в Україні, у її здатності ефективно репрезентувати, реалізувати та захищати інтереси соціальних груп та пересічних громадян.

Формально можна говорити про ліквідацію партійної монополії на владу, утвердження політичного і ідеологічного плюралізму, багатопартійності, нової діючої виборчої системи і появу структур громадянського суспільства. Проте реально такий перехід від авторитарної системи до демократичної пов'язаний зі значними труднощами, причому зовсім не теоретичного характеру.

Головна причина негативної оцінки функціонування демократії в Україні, на наш погляд, полягає в тому, що демократичні принципи взаємовідносин та взаємодії в суспільстві досі не стали змістом свідомості громадян, змістом реального механізму здійснення та захисту інтересів, нормою суспільних відносин громадян, реалізованих у ціннісно-мотиваційних потребах.

Так, відповідаючи на запитання щодо найважливіших засад демократичного суспільства для обстоювання їх інтересів, переважна більшість українських громадян обирає декларативні позиції, що віддзеркалюють загальні

Таблиця

Розподіл відповідей на запитання “Які з наведених нижче демократичних засад суспільства Ви вважаєте сьогодні найважливішими для обстоювання Вами своїх інтересів?” (%)

<i>Варіанти відповіді:</i>	2009
Рівність усіх перед законом	74,2
Забезпечення права на працю	59,1
Захищеність від зловживань влади	46,8
Особиста недоторканність громадянина	33,9
Непорушність приватної власності	27,9
Свобода слова, поглядів, переконань	27,5
Можливість контролю громадян за рішеннями влади	26,3
Можливість об'єднання громадян для захисту своїх інтересів	15,1
Повага до поглядів, інтересів і переконань інших	14,7
Виборність вищих органів державної влади	10,7
Виборність органів місцевої влади	9,2
Забезпечення права на підприємницьку діяльність	8,7
Важко відповісти	9,2

принципи та свободи функціонування сучасного суспільства – забезпечення права на працю, особиста недоторканість громадян, рівність усіх перед законом тощо (*табл.*).

Парадоксальним є той факт, що інституції громадянського суспільства, елементи демократичної культури, заходи інтеграції та об'єднання громадян за інтересами в демократичному суспільстві (можливість контролю громадян за рішеннями влади; можливість об'єднання громадян для захисту своїх інтересів, повага до поглядів, інтересів і переконань інших тощо), тобто позиції, які реально віддзеркалюють та забезпечують якість функціонування демократії, ефективність її функціонування як механізму та засобу реалізації соціальних інтересів у демократичному суспільстві – рідше виділяються респондентами як найважливіші засади для обстоювання своїх інтересів.

Українське суспільство продовжує перебувати в шорах шаблонів та мислити тривіальними штампами при означенні чинників функціонування демократії в контексті реалізації соціальних інтересів у демократичному суспільстві.

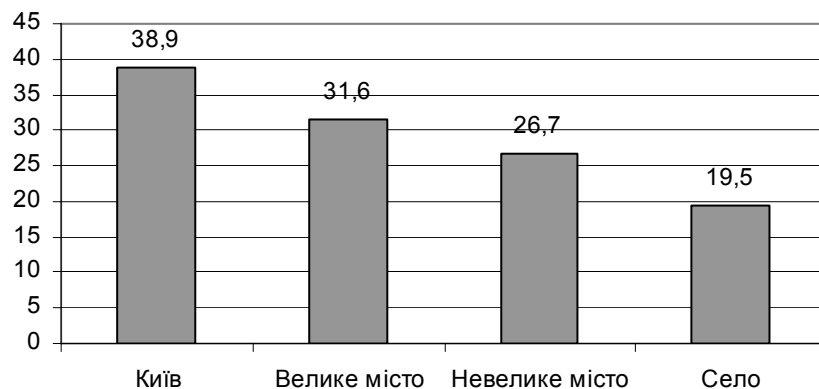
Тим цікавіше простежити та проаналізувати групи тих українців, які обирають з запропонованого переліку саме ті позиції, які віддзеркалюють реальні фактори демократичної взаємодії та забезпечують умови реалізації інтересів у суспільстві реальної демократії.

Так, можливість контролю за рішеннями влади як важливу демократичну засаду обстоювання своїх інтересів найчастіше обирають більш освічені українці (38,6% українців з вищою освітою, 34,4 українців з незакінченою вищою освітою, 28,9 – з середньою спеціальною освітою, 24,1 – з загальною середньою освітою, 20,5% – з неповною середньою) та мешканці великих міст і мегаполісів (*рис. 1*).

Важливі демократичні засади (можливість об'єднання громадян для захисту своїх інтересів; свобода слова, поглядів, переконань; повага до поглядів, інтересів і переконань інших), що забезпечують можливість обстоювання своїх інтересів та віддзеркалюють демократичну культуру відносин і взаємодії в демократичному суспільстві, частіше виділяють мешканці столиці та великих міст, а також молоді українці.

Рисунок 1

Можливість контролю за рішеннями влади – найважливіша
засада демократичного суспільства (%)

Слід зазначити, що дуже чітко простежується той факт, що саме молодь частіше зазначає важливість елементів демократичної культури як вагомого чинника обстоювання соціальних інтересів в сучасному суспільстві (рис. 2, рис. 3).

Рисунок 2

Повага до поглядів, інтересів і переконань інших –
найважливіша засада демократичного суспільства (%)

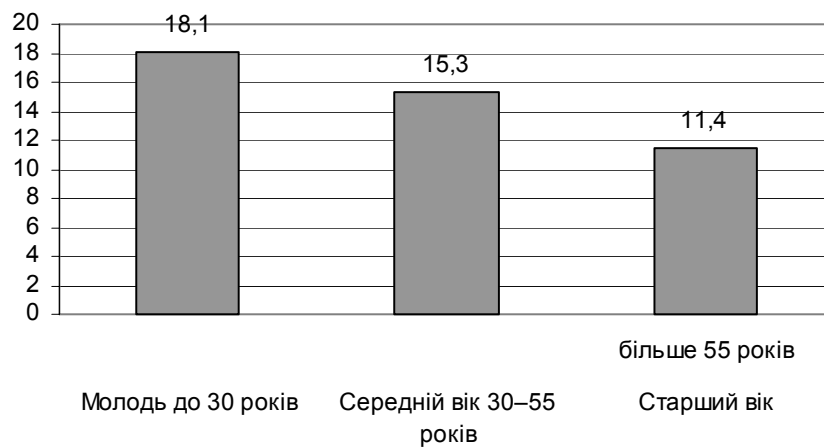
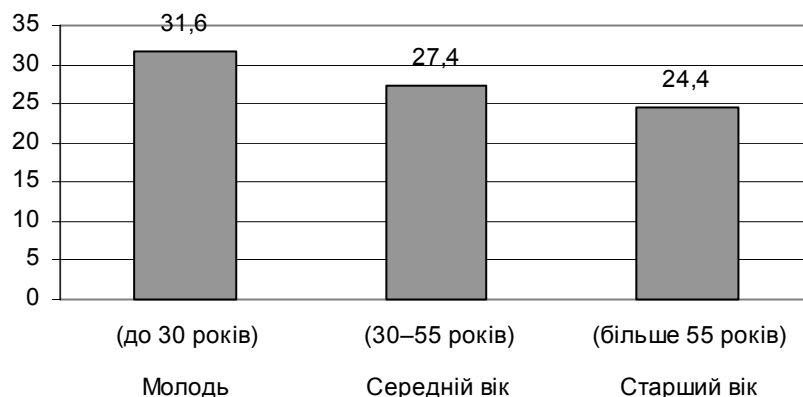

Рисунок 3

**Свобода слова, поглядів, переконань –
найважливіша засада демократичного суспільства (%)**

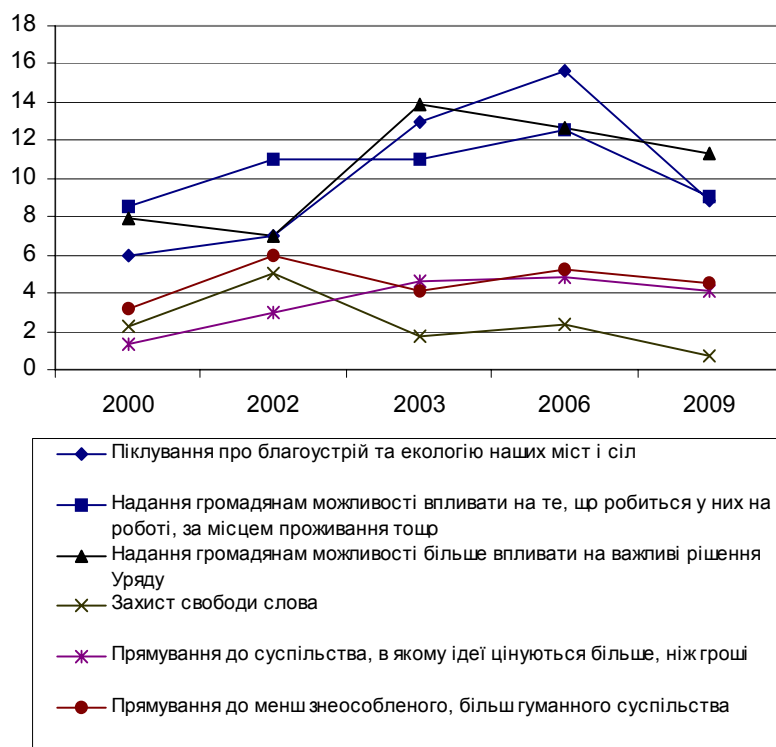

Таким чином, можна очікувати, що вступ у фазу повноцінної соціальної та громадянської активності молодого покоління українців, українців доби глобалізації та інформаційного суспільства зможе забезпечити й втілення в соціальні відносини суспільства нових для країни стандартів соціальної взаємодії, нових форм реалізації та обстоювання соціальних інтересів – стандартів функціонування повноцінного демократичного суспільства.

Крім того, слід зазначити, що ознакою якісного засвоєння демократичного способу взаємодії в суспільстві, безсумнівно, є засвоєння демократичних норм та цінностей. Саме *зрушення в ціннісних установах* дає надію на поступове входження демократичних принципів реалізації соціальних інтересів у практику реалізації соціальних відносин у суспільстві. Наше дослідження зміни ціннісних пріоритетів у суспільстві за методикою Р.Інглхарта, яке проводиться протягом уже понад десяти років, на жаль, не демонструє вагомих змін у ціннісних пріоритетах українців. Протягом певного часу дослідження, починаючи з 2001 р., спостерігалось, хоч і незначне, але позитивне зрушення в обранні постматеріалістичних ціннісних пріоритетів (*рис. 4*).

Рисунок 4

Динаміка постматеріалістичних ціннісних виборів (%)

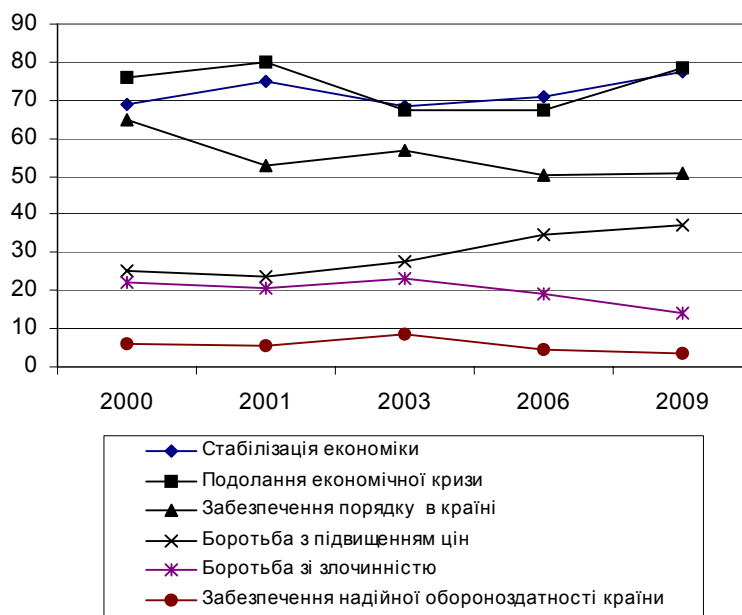

Це передусім стосується ціннісних пріоритетів, що забезпечують реалізацію та обстоювання інтересів громадян на місцевому, побутовому рівні. Та все ж матеріалістичні цінності продовжують домінувати у виборах українців. Більше того, результати 2009 р. засвідчують певний відкат до матеріалістичних ціннісних пріоритетів (рис. 5)

Криза підкреслила нагальність задоволення матеріальних, базових потреб, ще раз підтвердивши той факт, що суспільства виживання обирають матеріалістичні цінності. Тим часом саме пріоритетність постматеріальних цінностей у ціннісних виборах громадян свідчить про перехід

Рисунок 5

Динаміка матеріалістичних ціннісних виборів (%)

країни на новий рівень розвитку соціальних відносин, рівень функціонування розвинутих сучасних демократій.

На жаль, ми бачимо, що криза дещо призупинила ці тенденції. Та розвиток країни триває. Як позитивний чинник демократичного розвитку соціальних відносин можна зазначити той факт, що, навіть попри кризу, неухильно збільшується попит на Інтернет, кількість користувачів Інтернету в Україні неухильно зростає. Більше того, “порівняно з 2007 р. відбулися значні якісні зміни у використанні Інтернет-мережі. Підвищується загальна активність перебування в мережі, урізноманітнюються інтереси користувачів, а також форми та цілі використання Інтернету” [7, с. 281]. А це, безсумнівно, сприятиме і розвитку демократичної культури соціальних відносин у суспільстві, і розширенню демократичних можливостей реалізації соціальних інтересів.

У суспільстві нічого не робиться без людського інтересу: усе, що відбувається в суспільному житті, і погане, і добре – результат чийогось інтересу. На наш погляд, це стосується і можливостей демократичного розвитку суспільства. І демократична система стане продуктивною тільки тоді, коли її елементи та принципи увійдуть у сферу реалізації реальних інтересів усіх членів даного суспільства – і груп, і окремої людини, і усього українського соціуму.

Література

1. Ожегов С.И. Толковый словарь он-лайн [Електронний ресурс] / С.И.Ожегов, М.Ю.Шведова // – Режим доступу : <http://www.jobtoday.com.ua/slovar>.
2. Психологический толковый словарь [Електронний ресурс] // Московский психологический журнал. – Режим доступу : <http://magazine.mospsy.ru/dictionary>.
3. Политический словарь [Електронний ресурс] // Мир словарей. Коллекция словарей и энциклопедий. — Режим доступу : http://mirslovarei.com/content_pol/INTERES-CHELOVEKA-SOCIALNOJ-GRUPPY-NACII-968.html
4. Романенко Л.М. Социальный интерес / Романенко Л.М. // Гражданское общество : социологический словарь-справочник. – М. : Печатно-множительная лаборатория Ин-та социологии РАН, 1995. – 115 с.
5. Кін Джон. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення / Кін Джон ; [пер. з англ. Олександр Грищенко ; літ. ред. О.Грищенко]. – К. : К.І.С., 2000. – 192 с.
6. Головаха Є. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005–2007 роки / Євген Головаха, Андрій Горбачик. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2008. – 133 с.
7. Бойко Н. Долучення до Інтернет-мережі як фактор розширення індивідуальних можливостей адаптації / Н.Бойко // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін ; за ред. В.Ворони, М.Шульги. – К. : ІС НАНУ, 2009. – С. 276–283.